

2.6. ПРИРОДА ТА КУЛЬТУРА

Уперше слово "*cultura*" зустрічається в трактаті про землеробство Марка Катона Старшого "*De Agri Cultura*". Воно вживається для описання дбайливої праці з природою, а саме – землею, яку потрібно обробляти (від дієслово *colere* – обробляти). Два століття потому Марк Тулій Цицерон, продовжуючи грецьку традицію "пайдеї" як системи виховання (*humanitas*), конструє словосполучення "*cultura animi*" – тобто виховання душі. У своїй роботі "Тускуланські бесіди" він метафорично пише, що людина, практикуючи філософію, здобуває культуру духу та розуму. Себто вживання поняття "*cultura*" невід'ємне від поняття "*natura*". А його генеологія охоплює не лише турботливе ставлення до природи, а й піклування про власний духовний світ.

Історія пізнання природи, живого розпочинається з грецької філософії. Для її позначення вживають три поняття: "фюсіс", "зое" та "біос", від яких походять фізика, зоологія, біологія та біографія. Так у філософії греків з'являються концепти природи, що "любить приховуватися" (Геракліт), має "доцільність" (Арістотель) та є "душею світу" (стоїки).

На противагу природі виникає поняття "техне". У анонівному античному тексті "Проблема механіки", який приписують перипатетикам, техніка є синонімом хитрості, адже коли потрібно отримати результат, що суперечить природі, "техне" стає нам в пригоді. Ми перемаємо природу технікою, ремеслом (Софокл "Антигона"). Взаємодія культури та природи проходить тривалі трансформації від політеїзму Античності до монотеїзму Середніх віків, де у природі з'являються таємниці, а у пізнанні людини – експеримент. Варто лише пригадати Роджера Бекона, який говорить, що "*scientia experimentalis*" дозволяє стати експертом або знавцем своєї справи. Людина поступово "демістифікує природу, примусивши її слугувати своїм інтересам" (Н. Лобковіц). Однак про справжнє втручання людини у справи природи йтиметься за Модерної доби, коли Френсіс Бекон у своїй роботі "Новий органон" сформує проект панування над природою, з метою розкриття її прихованих таємниць під "тортурами експериментів" і проголосить своє славнозвісне гасло "Знання є сила". Остаточно ці думки закріпить механістична революція, розпочата Галілео Галілеєм у XVII ст. Таємниці природи розкриватимуть завдяки машині, адже природа буде сприйматися як механізм, так знання стають не лише силою, а й владою. Модерні настанови ставлення до природи призведуть до появи багатьох сучасних криз: екологічної, енергетичної, біогенної та ін. Важливу роль у цьому відіграє антропоцентризм та безмежна віра в людський розум, науку, технології. Культура модерну сприятиме домінуванню:

- інструментального розуму над споглядальним (М. Горкгаймер), що не справлятиметься з екзистенційним страхом та турботою про людське буття;
- прометеївської настанови над орфічною (П. Адо), що розглядає світ як об'єкт дослідження;
- морального нігілізму над традиційною етикою, що призведе до знецінення людського життя (Г. Йонас);

Філософські концепції Г. Йонаса та П. Адо можна віднести до напрямку сучасної філософії природи. Обидва автори пропонують оригінальні дослідження з метою виходу зі стану екологічних криз та катастроф.

Г. Йонас, наслідуючи погляди І. Канта та М. Гайдеггера, прагне створити нову етику майбутнього для технологічної цивілізації, яка покликана застерігати від подальших екологічних криз. Фундаментом такої етики стане принцип відповідальності, який висновується із здатності до відповідальності і підкріплюється "евнологічною цивілізацією" (робота "Принцип відповідальності і підкріплюється "евнологічною цивілізацією"). Яскраве уявлення жахить майбутнього має спрацювати як аргумент і вплинути на сучасну поведінку людства, активізуючи почуття відповідальності та турботи.

У свою чергу, Пер Адо у своїй роботі "Покривало Ізиди" розглядає афоризм Геракліта "природа любить приховуватися" як еволюцію метафори "розкриття таємниць природи". Вивчення історії цієї метафори, втіленої як в художніх образах, так і в наукових поняттях, ілюструє різні підходи ставлення людини до природи в історії культури західної цивілізації.

Поміж західних дослідників взаємодії культури та природи вирізається концепція "ноосфери" вітчизняного природознавця та мислителя В. Вернадського. Ноосфера (від грец. *нус* – розум) – це єдність культури та природи, яка включає три компоненти: антропосферу, техносферу та соціосферу. Головним принципом ноосфери є інтереси людства як такого, що розумно змінює біосферу. У світі нового типу, відносини "людина-природа" – розумно регулюються.

Потреба у світоглядних змінах спричинить появу низки нових дисциплін у філософії XX століття, серед яких: *філософія культури* та *філософія науки*, які у сьогоденних дослідженнях, хоча й розділені двома предметними сферами, але зберігають свій взаємозв'язок.

У межах філософії науки з'являються два напрями пізнання: *філософія біології* та *біоетика*, що включає *екологічну етику* та *соціобіологію*. У центрі епістемології філософії біології – *проблема живого*. Видатними представниками цього напрямку дослідження є біолог Анрі Атлант (робота "Між кристалом і димом") та філософ Едгар Морен (робота "Випадковість і необхідність"). Їхня концепція полягає в тому, що жива матерія (організм) буде самою себе, без втручання зовнішніх сил. Це деяка самоорганізована система, що характеризується телеомією, тобто має внутрішній проект, який сам себе детермінує і для подальшої реорганізації використовує смерть як оновлення. У цьому проекті можна зустріти як випадковість так і невпорядкованість.

Біоетика, покликана гарантувати моральність біологічних досліджень (Д. Фальшид), також займається питаннями соціологічними, а точніше, біологічними (Е. Вілсон). Та попри актуальність такого напрямку дослідження він містить у собі небезпеку. На думку генетика А. Жакара, яку він виділяв у роботі "Небезпека від науки?", наука може бути як інструментом визволення, так і поневолення. Себто прогрес біологічного знання (особливо генетики)

має два боки свого розвитку: турботу про здоров'я, лікування та загрозу появи біо-ідеологій як явищ культури нового типу.

Якщо природа від античних часів цікавила філософів, то "культура як така" вперше стає предметом філософського пізнання на початку ХХ ст., коли з'являється новий напрям дослідження – *філософія культури*.

Становлення філософії культури як окремої дисципліни багато в чому завдячує роботі Освальда Шпенглера "Падіння Європи" (1918 р). На прикладі восьми типів культур, що відрізняються одна від одної унікальним пережиттям, О. Шпенглер пропонує біологічний погляд на культуру. Вона як організм проходить три цикли розвитку: *дитинство й зростання, молодість й зрілості, старіння та занепад*. Після занепаду на зміну культурі приходять *цивілізація*.

Дослідження цивілізації продовжує відомий історик Арнольд Тойнбі. У роботі "Дослідження історії" він пропонує відмінну від Шпенглера концепцію коловороту цивілізацій, в основі кожної з яких лежить культура як деяка неповторна монада. Утім, на відміну від О. Шпенглера А. Тойнбі більше цікавило, які чинники приводять до цивілізаційних змін та культурних зрушень.

Відповідь на це запитання можна знайти в концепції Карла Ясперса, засновника німецької екзистенційної філософії. У роботі "Осьова епоха" він концентрує своє дослідження довкола поняття "*осьового часу*". Це період між 800 і 200 роками до н. е. На історичній мапі з'являються Конфуцій і Ле-Цзи в Китаї, в Індії – Будда, у Персії – Заратустра, у Греції – Парменід, Геракліт, Платон. Це час переходу від усвідомлення своєї незахищеності перед природою до пошуків трансцендентного Бога, це крок від міфу до логосу. Сам міф як образне, метафоричне мислення поступово витісняється у сферу мови та філософсько-лінгвістичних досліджень.

"Культура – друга природа" людини, як вказує у своїй роботі "Про систематику антропології" Арнольд Гелен. Людина настільки вросла у культуру, що відчуває її своєю дугою натурою, так з'являється закон "природної штучності" Гельмута Пленснера у роботі "Ступені органічного і людина. Вступ до філософської антропології". Людина урівноважує себе результатами власної діяльності – культурою, вона компенсує своє "утопічне місцезоположення" у світі.

Децю протилежний погляд на феномен культури пропонує Е. Геллнер у роботі "Розум і культура. Історична роль раціональності та раціоналізму". Продовжуючи картезіанську традицію, Е. Геллнер розглядає культуру під кутом теорії пізнання і резюмує, що вона не може бути носієм надійних та стійких переконань, яких потребує розум, що прагне епістемічної об'єктивності та незалежності.

Багатозначний феномен культури знаходиться в полі дослідницької уваги багатьох напрямів сучасної філософії, зокрема постструктуралістів (Ж. Лакана, Ж. Делеза, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко), але здебільшого всі вони висловлюють своє занепокоєння, що культура, як особливий носій цінностей, змінює своє призначення, із мистецтва життя вона перетворюється на задоволення потреб споживача (Х. Ортега-і-Гассет. "Повстання мас"). Культура не йде в маси, вона, на думку Ганни Арендт, руйнується через інтереси індустрії розваг (Г. Арендт. "Криза в культурі").

Себто попри намагання знайти ліки від сучасної хвороби, кризи раціональності, горизонт досліджень щоразу розширюється і з'являються все нові предметні сфери пізнання, спричинені технологіями, економічним розвитком та новими відкриттями в науці, що, будучи частиною культури, трансформують її та призводять до низки змін в ставленні до природи.

Ольга Перова, Інна Савинська

П'ЕР АДО (1922-2010) – французький філософ, історик філософії, професор кафедри історії та елліністичної і римської думки Колеж де Франс, почесний доктор Невшательського університету.

П. Адо відомий своїми перекладами на французьку мову текстів Марка Аврелія, Епіктета, Марія Вікторіна, Амвросія Міланського та трактатів Плотіна, за які отримав премію від Французької академії.

П. Адо спеціаліст у сфері пізноантичної філософії стоїцизму, епікуреїзму та неоплатонізму. Його роботи пропонують новий погляд на античну філософію як на єдність духовної практики та дискурсу, що покликані змінити людське світосприйняття.

"Покривало Ізиди" – пізня історико-філософська розвідка автора, яка присвячена ставленню людини до природи від античності до нашого часу крізь призму боротьби двох настанов: *прометеївської* (розкрити таємниці Природи) та *орфічної* (зазирнути за таємницею покривало Природи через мистецтво). П. Адо детально аналізує метафору "Природа любить приховуватися" в західній культурі, яка від часів Геракліта набула нових експлікацій та форм вираження.

Основні праці: "Плотін, або простота погляду" (1963), "Духовні вправи і антична філософія" (1981) "Що таке антична філософія?" (1998) та "Покривало Ізиди. Нарис історії ідей Природи" (2004).

П'ЕР АДО

ПОКРИВАЛО ІЗІДИ НАРИС ІСТОРІЇ ІДЕЇ ПРИРОДИ

Поведінка Природи
Економна, грайлива чи марнотратна?

1. Економна Природа

Жак Моно хотів бути логічним. Навіть суто логічним. Проте цього йому було замало. Він хотів, щоб і природа також була суто логічною. Щоб вона діяла відповідно до строгих правил. Щоб, знайшовши одного разу "розв'язання" якоїсь "проблеми", вона завжди його дотримувалася. Щоб вона досконало його використовувала. У всіх ситуаціях. З усіма живими істотами. Зрештою, на думку Жака, природний відбір вирізує кожен організм, кожен клітин, кожен молекулу в найменших деталях. Аж до досягнення такої досконалості, що її не можна відрізнити від тієї, яку багато хто вважає знаком божественної волі. Жак приписував природі елегант-